

**Světová politika
ve 20. století
(I.)**

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

a fungující hospodářství tržního typu - a zahraniční politiku by prováděly v rámci Sověty vytvářených limitů.

Neustálé konfrontační tenze mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v druhé polovině roku 1945 byly způsobeny tím, že americký tlak na realizaci svobodných voleb ve střední a východní Evropě, prosazení volného obchodu a snaha o uzavření mírových smluv vyvolávaly v Moskvě pochybnosti, zda jsou Američané skutečně ochotni uznat tamní sovětskou zájmovou sféru alespoň tak, jak byla předběžně akceptována v letech mezi Teheránem a Jaltou.

XIV. První ohniska studené války

V září 1945 skončila druhá světová válka a vítězové i poražení začali počítat své mrtvé. Dodnes se nedobrali přesných čísel. Podle střizlivých odhadů padlo na frontě či zahynulo v zázemí téměř 38 milionů lidí, jiné údaje hovoří o 50 milionech ztracených lidských životů. V této hrůzné statistice je i 6 milionů evropských Židů, kteří se stali obětmi nacistického „konečného řešení“. Tyto válečné ztráty trvale ovlivnily především evropskou populaci.

Většina německých, polských a ruských měst byla v rozvalinách. Zamínovaná pole vzdorovala pluhu. Statistice bezdomovců bloudily od jednoho internačního tábora k druhému, mezi Atlantikem a Volhou se usídlili hlad. Poválečná obnova narážela na bariéry rozvrácené ekonomiky a zoufalého nedostatku surovin. Hospodářský chaos destabilizoval společnost a vytvářel prostor pro šíření komunistických iluzí o sociálně spravedlivém světě. Této skutečnosti zneužil Stalinův Sovětský svaz pro svou mocenskou politiku. Porážka států Osy uvolnila soudržnost antifašistické koalice a dříve potlačované rozpory přerůstaly v otevřené konflikty. Původní Rooseveltova představa o společné odpovědnosti vůči světovému dění se střetla s tradiční politikou zájmových sfér.

Spojené státy a Velká Británie se znepokojením sledovaly vojenskopolitický vzestup Sovětského svazu a jeho trvalé úsilí o vylučnou kontrolu východní Evropy. Nebylo náhodné, že první větší třecí plochy se objevily v Polsku, Bulharsku a v Rumunsku. Moskva se zase obávala jaderné převahy Spojených států, přičemž si době uvědomovala rozpor mezi svými globálními ambicemi a omezenými možnostmi válkou zničené země s katastrofálně nízkou životní úrovní. Tato skutečnost se mj. odrážela i ve Stalinově přístupu k revoluční aktivitě evropské levice, kterou vždy jednoznačně chápal jako nástroj sovětské politiky.

S příběhy vajcími týdny poválečného času narůstalo napětí v mezinárodních vztazích. Truman zpochybnil výsledky postupimské konference, v Řecku se schylovalo k občanské válce, pokračoval sovětský tlak vůči Turecku, kulminovala iránská krize a řada asijských zemí stanula na prahu emancipačního zápasu. A v této chmurné atmosféře se objevil termín „Cold War“ - studená válka, kterým americký novinář H. B. Swope charakterizoval poválečné vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, kdy „chladič“ hlavně děl byl v kterémkoli okamžiku připraveny k výstřelu.

Založení OSN

V Deklaraci Spojených národů, která byla podepsána 1. ledna 1942, se dvacet šest zemí zavázalo vést válku proti fašistickým mocnostem až do konečného vítězství. K tomuto prohlášení, ve kterém bylo poprvé užito termínu Spojené národy, přistoupilo později dalších jedenadvacet států. Konkrétní obrisy budoucí mezinárodní organizace se objevily v Deklaraci čtyř mocností o obecné bezpečnosti, přijaté na moskevské konferenci ministrů zahraničních věcí antifašistické koalice v říjnu 1943. Dokument proklamoval nutnost vytvořit co nejdříve organizaci založenou na zásadě sverchované rovnosti všech mírumilovných států, jejíž úkol by spočíval v „zabezpečení míru a mezinárodní bezpečnosti“. O celém projektu jednala od 21. srpna do 7. října 1944 i spojenecká konference v Dumbarton Oaks, venkovském sídle Harvardovy univerzity poblíž Washingtonu. Otevřené a sporné problémy byly ještě diskutovány na krymském summitu Velké trojky. Výsledná „jaltská formule“ obsahovala zásadu jednomyslnosti velmocí při hlasování v Radě bezpečnosti OSN o všech otázkách kromě procedurálních záležitostí. V tomto ohledu vyšly Spojené státy vstříc Sovětskému svazu, který se obával možného nebezpečí ostrakizace.

Ustavující konference Organizace spojených národů se konala v San Franciscu od 25. dubna do 26. června 1945. V tento závěrečný den byla také podepsána Charta OSN. Ta se stala platnou 24. října téhož roku, kdy pět velmocí, jakož i většina signatářů programový dokument Spojených národů ratifikovala. Jeho obsahovou náplň bylo stanovení základních principů a cílů organizace - ochrana míru, garance sociálního pokroku a lidských práv, zvýšování obecného blahobytu národů.

Základním orgánem OSN se stalo Valné shromáždění členských států. Výkonnou pravomoc získala Rada bezpečnosti s dominantním postavením pětiice hlavních vítězů druhé světové války. Prvním generálním tajemníkem se v roce 1946 stal norský sociálně demokratický politik Trygve Halvdan Lie (1896-1968).

Pod povrchem slavnostní atmosféry zakládající konference však již kličily zárodky budoucích sporů. Změnu v ameriko-sovětských vztazích osobně zaznamenal i V. M. Molotov, který se cestou do San Franciscu zastavil ve Washingtonu. Dne 23. dubna navštívil v Bílém domě Truman a musel čelit jeho ostré kritice sovětské politiky. Prezidentovo vystoupení bylo však ještě ovlivněno snahou o udržení Rooseveltovy koncepce poválečné spolupráce a poznání o neudržitelnosti této politické orientace kryštalizovalo až v následujícím čase mocenskou konfrontace.

Skutečným jábčkem sváru v San Franciscu se stala „jaltská formule“.

Zástupce Nového Zélandu žádal od mocností podrobné vysvětlení jejího principu a přesné určení onoho momentu, kdy lze již uplatnit právo veta. Ve vzniklé diskusi se stanoviska Spojených států a Velké Británie lišila od sovětské interpretace „jaltské formule“ a jednání konference uvízlo na mělké rozdílné chápání způsobu hlasování v Radě bezpečnosti. Američané přišli 4. června s kompromisním návrhem. Rozdělili modelovou situaci projednávané otázky do dvou stadií. Úvodní část předložení a otevření sporu chápali jako procedurální záležitost, kdežto ve druhém stadiu vlastního rozhodování o podstatě problému, včetně přijetí nutných opatření, měla platit původní zásada velmocenského veta. Po Stalinově rozhovoru s Hopkinsem přijala sovětská delegace americkou formulaci a 13. června byl v jejím duchu zpracován příslušný článek Charty.

Na druhé straně Spojené státy ustoupily v polské otázce a souhlasily s rozhodnutím, které Polsku vyhradilo místo zakládajícího člena nové organizace. Také další kompromisy v regionálních a koloniálních otázkách dokumentovaly přetrvávající snahu o spolupráci. Ostatně myšlenka OSN byla založena na obecné shodě v základních otázkách války a míru, narůstající konflikty mezi Západem a Východem však výrazně ztížily možnost její praktické realizace. V rozděleném světě bylo nesporným úspěchem organizace přijetí Všeobecné deklarace lidských práv (prosince 1947), která formulovala základní principy občanských svobod.

Polsko, Rumunsko, Bulharsko

V letech druhé světové války se Spojené státy příliš nezajímaly o poválečný osud východní Evropy. Rooseveltova vláda, přestože jinak neměla pochopení pro geopolitické konstanty a sféry vlivu, byla ochotna tolerovat v celé oblasti mezi Baltem a Jadránem sovětský vliv, včetně obnovy někdejší imperiální hranice carského Ruska. Britská snaha o zastavení sovětské penetrace neměla bez severoamerické podpory dostatečnou sílu a účinnost. Dokladem této bezmoci byla „procentová dohoda“ mezi Churchilllem a Stalinem z října 1944, která měla oběťováním Bulharska a Rumunška zachránit britské pozice ve východním Středomoří. Stalinův proměnlivý přístup k Východní Evropě úzce souvisel s vývojem války a jeho následnou odezvou v antifašistické koalici. Původní úsilí o zabezpečení sovětské západní hranice z roku 1941 gradovalo po Teheránu ve snahu o vytvoření vlastní bezpečnostní zóny na nové hraniční linii, přičemž tradiční strategické směry měly být jištěny pevnou kontrolou Polska, Bulharska a Rumunška. Polská otázka byla skutečnou prověřkou soudržnosti mezi koaličními mocnostmi. Sovětský svaz, který se společně

s nacistickým Německem podílel v roce 1939 na čtvrtém dělení Polska, uzavřel sice s polskou exilovou vládou v Londýně 30. července 1941 smlouvu o spojeneckém svazku, ale ta neřešila klíčovou otázku hranic. Kabineta generála Sikorského odmítl uznat spornou Curzonovu linii a v průběhu první poloviny roku 1942 odvolal ze Sovětského svazu nově zformované jednotky generála Anderse. Po odhalení katynského zločinu Moskva přerušila s polským exilem diplomatické styky. V červenci 1943 tragicky zahynul generál Sikorski a v čele polské vlády stanul představitel Lidové strany Stanisław Mikołajczyk (1901-1966). Vlivný polský odboj sdržený v Zemské armádě (Armia krajowa) měl spolupracovat s příchazející Rudou armádou jedině tehdy, pokud Moskva uzná Mikołajczykův kabinet jako jediného reprezentanta země. Koncepce obnovy předválečného statu quo byla však od konference v Teheránu prakticky v defenzivě. Roosevelt a Churchill, kteří podpořili myšlenku emicky jednotného polského státu, začali naléhat na londýnský exil, aby usiloval o urovnání vztahů se Sověty.

Stalin byl pevně rozhodnut prosadit, aby v Polsku byl po válce vytvořen prosovětsky orientovaný režim. Proto negoval jak londýnský exil, tak domácí hnutí odporu. Záměrně nechal vykrváčet varšavské povstání a ve vzniklé krizi vytvořil prostor pro ofenzivní nástup komunistické rezistence. Moskvou podporovaný Polský výbor národního osvobození se 31. prosince 1944 prohlásil za prozatímní vládu v čele se socialistou Osóbkou-Morawskim a již v lednu následujícího roku se jí dostalo uznání Sovětského svazu.

Problematika Polska byla přirozeně projedávána i na krymské konferenci. Na malských předporadách ministrů Edena a Stettina byla sice vyjádřena skepse západních mocností vůči londýnskému exilu, ale Briové vystoupili v Jaltě s požadavkem na vytvoření zcela nové polské vlády. Američané doporučovali vytvoření jakési prezidentské rady, jež by posléze jmenovala vlastní kabinet. Sovětská delegace tyto koncepce odmítla a podpořila existující polskou prozatímní vládu. Výsledná kompromisní dohoda vyzněla ve smyslu přestavby stávající exekutivy „na širší demokratické základy tak, že by do ní byli zapojeni demokratičtí činitelé z Polska samého i z Poláků v zahraničí“. V otázce hranic konference autoritativně rozhodla pouze o východní linii, kdežto ve vztahu k západní hranici jen konstatovala, že Polsko musí dostat značné územní přírůstky. Závěrečné komuniké z Jalty dále stanovilo, že polská prozatímní vláda národní jednoty bude povinna provést v co nejkratší době svobodně a ničím neomezené volby a „přávo účastnit se těchto voleb a navrhnout své kandidáty musí mít všechny protinacistické a demokratické strany.“

Jalta tedy neznamenala definitivní vyřešení polské otázky. Činnost zprostředkující komise ve složení Molotov, Harriman a Clark-Kerr, která měla

napomoci realizaci krymského kompromisu, se pro hluboké rozpory mezi Molotovem a jeho anglosaskými partnery dostala do slepé uličky. Západní mocnosti oprávněně interpretovaly jaltské usnesení jako vytvoření zcela nové vlády. Moskva však byla odhodlána udržet legalitu prozatímního kabinetu a 21. dubna 1945 s ním uzavřela spojeneckou smlouvu, která upevnila již existující závislé postavení Varšavy. Pro Stalina byl tento dokument garancí začlenění Polska do orbity sovětské zájmové sféry.

Zdánlivým východiskem z politického patu byla nová kompromisní dohoda mezi Stalinem a Trumanovým zmocněncem H. Hopkinsem, jež formálně vytvářela rámec pro řešení polské otázky v jaltském duchu. Po skončení Hopkinsovy mise začala 17. června 1945 v Moskvě klíčová porada o sestavení vlády národní jednoty a 28. června bylo ve Varšavě deklarováno složení nové polské administrativy. Jejím předsedou se opět stal E. Osóbka-Morawski a vicepremiéry W. Gomułka a S. Mikołajczyk. Z dvaceti ministerských míst měli komunisté, socialisté a lidovci po šesti křeslech a dva ministři byli členy Demokratické strany. Dne 5. července byla polská vláda národní jednoty uznána Spojenými státy a Velkou Británií, jež současně odňaly uznání polské vlády v exilu.

Hopkinsův kompromis sice umožnil západním mocnostem nalézt politické řešení celé kauzy, ale finální uznání varšavského kabinetu bylo velkým Stalinovým úspěchem. Plně kontroloval dění v Polsku, ovládal tamní mocenské instrumenty a s jejich pomocí minimalizoval vliv nekomunistického politického spektra. Další peripeteie polské otázky již probíhaly v atmosféře začínající studené války a Stalina ušlíp o upevnění satelitních režimů na západní hranici Sovětského svazu.

V Rumunsku se protifašistická koalice Národně demokratického bloku začala rozkládat již po převratu z 23. srpna 1944. Postupně se zformovaly dva proti sobě stojící politické tábory. Tzv. historické strany, tj. národně rolnická a národně liberální, se spojily s palácovou skupinou krále Michala. Komunisté se sociálními demokraty, odbory, levicovou Rohnickou frontou a Svazem vlastenců ustavili Národně demokratickou frontu. Protože „historický“ blok měl ve vládě zjevnou převahu a kontroloval státní aparát včetně armády a policie, usilovali komunisté o ovládnutí nižších složek správy. Iniciovali také parcelaci velkostatkářské půdy.

Rumunský premiér, elegantní generál kavalérie C. Sanatescu, reorganizoval v listopadu 1944 svůj kabinet, představitel Národně demokratické fronty obdržel jedenáct křesel ministrů a jejich náměstků, ale rozhodující většinu si i nadále udržel „historický“ blok. Konfliktní situace narůstala a vláda byla vážena do pasí konfrontačního střetu s levicí. Napětí vyvrcholilo na konci

února 1945. Generál Radescu, který již v prosinci předchozího roku stannul v čele reorganizovaného kabinetu, se nejal sňahou o eliminaci komunistické strany z politického dění. Národné demokratická fronta odpovíděla organizováním protestních stávek a demonstrací. Dne 24. února 1945 došlo v Bukurešti k vážným srážkám s policií a armádou. Byli mrtví a ranění. Krvavý incident byl pro obě strany přebročením Rubikonu. Do hlavního města opět vstoupila sovětská armáda a odzbrojila většinu vládních jednotek. Orgány NKVD zasáhly proti rumunské policii. Představitel Spojenecké kontrolní komise generál Vinogradov zakročil u krále a ultimativně žádal Radescovu demisi. Koncem února generál odstoupil, ale král jmenoval novým ministerským předsedou prince Surbeye. Nátlak komunistů však pokračoval a proti designovanému předsedovi vlády vystoupil i zvláštní pověřenec Moskvy Andrej Vyšinskij, který králi pohrozil zatčením. Michal ustoupil a 6. března pověřil sestavením kabinetu levicového politika Zemědělského svazu Dr. Petra Grozu (1884-1958). Do jeho vlády vstoupili i politikové, kteří se rozešli s „historickým“ blokem Její pozici mělo upevnit sovětské rozhodnutí o snížení reparací a o předání území Sedmiradská, které až dosud bylo pod přímou kontrolou Rudé armády, do rumunské správy. Západní mocnosti odmítly nový rumunský režim uznat. Povzbuzen jejich přístupem, se Michal pokusil Grozův kabinet sesadit. Když se mu to nepodařilo, odejel demonstrativně do své letní rezidence v Sinaji a odmítl podepisovat vládní dekrety.

Situace v Bulharsku se od Rumunška odlišovala existencí tradičně silné komunistické strany a přátelským vztahem většiny národa vůči Rusku. Klíčové politické pozice dosavadní mocenské elity byly podlomeny brzy po zátřítovém převratu v roce 1944 radikální čístkou státního aparátu. Komunisté a jejich sympatizanti kontrolovali od prvních dnů nové moci místní samosprávu. Spolehlivým nástrojem se staly lidové milice, které plnily policejní funkce. Rovněž bulharská armáda byla od základů reorganizována. Přesto však zůstal vliv nekomunistických sil poměrně značný. Jejich oporou se stalo vedení Bulharského lidového zemědělského svazu, které těžilo z tradiční popularity mezi rolnickou většinou obyvatelstva.

S nástupem Trumanovy administrativy se začal měnit i dosavadní přístup Spojených států k jihovýchodní a střední Evropě. Na základě kvémové porady amerických zástupců ve Spojeneckých kontrolních komisích pro Rumunško a Bulharsko předal Truman státnímu departementu instrukce, v nichž se počítalo i s demonstrativním odvoláním zástupců USA z komisí. Do Washingtonu a Londýna směřovaly detailní depeše o aktivní politice Sovětského svazu na Balkáně a jejich autoři již otevřeně psali o nebezpečí, že země tohoto regionu se stanou součástí sovětské sféry vlivu.

V přístupu Spojených států a Velké Británie k jihovýchodní Evropě byly určité rozdíly. Britové usilovali o rychlé uzavření mírových smluv s Bulharskem a Rumunskem, přičemž kalkulovali s následným odchodem Rudé armády. Edenovo memorandum z 25. května akcentovalo význam tamní demokratické opozice, jejíž očekávaný vzestup měl zastavit proces mocenských změn.

Mírové smlouvy se tak měly stát nástrojem politického tlaku vůči promoskevské levici. Američané byli jiného názoru a podpis smluv podmiňovali realizací „jaltských usnesení“, tj. vytvořením vlády široké národní koalice, v nichž by byla zastoupena i politická pravice. Proto naléhali na urychlenou reorganizaci dosavadních kabinetů v Sofii a v Bukurešti a obávali se, že případný podpis mírových smluv by upevnili pozice dosavadních vlád.

Na přelomu května a června 1945 se západní mocnosti pokusily angažovat v Bulharsku ve prospěch opozičního politika Dr. Dimitrova-Gemeta. Tento čelný představitel Zemědělského svazu strávil značnou část válečného exilu v Káhiře, kde spolupracoval s Brity. Po návratu do vlasti se snažil o vytvoření silné rolnické strany, která se měla stát protiváhou komunistů. Vystoupil však proti bulharské účasti ve válce po boku Rudé armády, čímž se stal pro Moskvu nepřijatelnou osobností a v lednu 1945 byl nucen rezignovat. Jeho nástupcem ve funkci generálního tajemníka Zemědělského svazu se stal Nikola Petkov (1889-1947), tehdy ještě člen Vlastenecké fronty. Na jaře roku 1945 se zemědělcí rozdělili na pravici a levici, která i nadále spolupracovala s komunistickou Vlasteneckou frontou. Petkov se postavil do čela pravice. Z obavy před zásahem NKVD požádal Dr. Dimitrov-Gemeto 25. května 1945 amerického zástupce v Sofii o politický azyl. Později byl Američany tajně dopraven do Itálie.

Na sklonku července se Nikola Petkov obrátil na břískou a severoamerickou misi se žádostí, aby se obě západní vlády postavily proti volbám do bulharského Národního shromáždění, které komunistická exekutiva připravila na 26. srpna. Odložené volby měly proběhnout pod kontrolou velmocí. Tímto vystoupením přešel Petkov do otevřené opozice vůči Vlastenecké frontě.

Moskva mezitím usilovala o diplomatické uznání Sofie a Bukurešti západními spojenci, ale diskuse v Postupimi vyzněla v kompromisním duchu. Byla zde v zásadě potvrzena politická nutnost uznání, ale bez konkrétního rozhodnutí. Tato formulace umožnila Sovětskému svazu postupovat pod záštitou Velké trojky zcela samostatně. Stalin pokládal kontrolu Východní Evropy za legitimní válečný zisk a snahu západních mocností o provedení skutečně demokratických voleb v Polsku, Bulharsku, Rumunsku, či v dalších zemích klasifikoval jako pokus o porušení práv vítěze.

Íránská krize

Strategické postavení Íránu za druhé světové války jako jediné pozemní spojení mezi Velkou Británií a Sovětským svazem motivovalo jeho vojenské obsazení spojeneckými silami. V srpnu 1941 vstoupily do Íránu jednotky Rudé armády a převzaly kontrolu severní části země. Britové se rozmístili na jihu a na sklonku roku 1942 přišli Američané, kteří zabezpečili oblast Perského zálivu. Již 16. září 1941 abdikoval dosavadní šáh Rezá Páhavi ve prospěch svého syna Muhammadu Rezy Páhaviho (1919-1980) a spojenci se posléze zavázali stáhnout své vojsky do šesti měsíců po ukončení války s Oson.

Z podnětu Kominterny založili íránsí komunisté na podzim roku 1941 Lidovou stranu (Túde), která měla zájem v sovětské vojensko-politické správě severní zóny. Túde byla chápána jako přímý nástroj sovětského vlivu v celém Íránu. Dominoval zájem o ropu. Moskva usilovala o udělení těžební koncese pro bohatá ložiska v íránském Ázerbájdžánu a bedlivě sledovala americkou i britskou přítomnost na Středním východě. V polovině srpna 1944 adresoval Lavrentij Berija Stalinovi a Molotovovi memorandum s analýzou zásadního významu íránské ropy pro futuro a s naléhavým připomenutím deklarovaného zájmu Velké Británie a Spojených států. Proto již v září odjela do Teheránu sovětská vládní delegace v čele s náměstkem lidového komisaře zahraničí S. I. Kavtaradzem, ale její jednání nebylo úspěšné. Írán odmítl moskevské požadavky s tím, že jakákoli diskuse o ropné koncesi se odkládá až na poválečnou dobu.

Po ztroskotání zářijových rozhovorů se Stalin rozhodl pro druhou variantu, tj. pro podporu separatistického hnutí v severním Íránu s perspektivou jeho pozdější anexe. Mocenskou bázi pro tuto politiku byla přítomnost sovětských jednotek na sporném teritoriu.

V polovině května 1945 - v souvislosti s ukončením války v Evropě - se íránská vláda obrátila na vítězné mocnosti s dotazem ohledně případného termínu stažení jejich vojenských jednotek ze země. Velká Británie převzala v této záležitosti iniciativu a A. Eden adresoval Moskvě nótu s návrhem spoječné dohody o brzkém odchodu všech spojeneckých sil z Íránu. Kraml nereagoval a obdobně poňbil i dopis A. Harrimana ze 14. června o ukončení americké mise v oblasti Perského zálivu. Bez konkrétního výsledku vyzněly rozhovory v Postupimi a jednání o íránském problému bylo odloženo na připravovanou konferenci Rady ministrů zahraničních věcí v Londýně. Molotov měl instrukci vyhnout se podpisu jakékoli dohody o ukončení sovětské přítomnosti v Íránu.

Mezitím byla v severním Íránu založena Demokratická strana Ázerbájdžánu,

kteří integrovala i místní organizace Túde. V čele nové politické organizace stannul Džařfar Piševari, dosavadní poslanec madžlisu za Tabriz. Na konci listopadu 1945 jednalo tzv. Všelidové shromáždění Ázerbájdžánu, jehož závěrečné prohlášení deklarovalo rozsáhlou autonomii severního Íránu. Záhy se představitel a nová místní vláda a její předseda Piševari vyzval Teherán, aby uznal svrchovanost íránského Ázerbájdžánu. Celý tento proces se neobešel bez ozbrojených srážek, sovětské jednotky podpořily autoritu separatistických mocenských struktur a zablokovaly íránské oddíly, které zůstaly věrné ústřední vládě. Klíčovou roli v organizování této aktivity sehrál tehdejší tajemník ÚV KS sovětského Ázerbájdžánu a vysoký důstojník NKVD Bagrov. Na celé záležitosti bylo příznačné obětování strany Túde, která až dosud byla oprávněně chápána jako nástroj sovětského vlivu. Její představitelé byli zaskočení vývojem situace v severním Íránu a v dopise ÚV VKS (b) konstatovali, že „naši nepřítel by nemohli zvolit lepší taktiku k celkové diskreditaci sovětské politiky“. Mimo okupační dosah Moskvy byla také Túde obviněna z rozbití státu a vystavena ostré persekuci.

Krize v íránsko-sovětských vztazích se vyhroutil v listopadu 1945, kdy byly v severním Íránu zformovány tzv. jednotky národní obrany, které převzaly kontrolu tamních komunikací, strategických bodů a přerušily veškeré spojení s Teheránem. Šáh poslal do Tabrizu mechanizovanou brigádu, ale jednotky Rudé armády jí u Kazvínu přehradily cestu. Íránská vláda opět v Moskvě protestovala a informovala o incidentu Velkou Británií a Spojené státy. Akce v Kazvínu byla práven označena za porušení teheránské dohody z roku 1942 a spojenecké deklarace z prosince 1943, která garantovala suverenitu a nezávislost Íránu. Krize tak získala mezinárodní rozměr a šáh požádal neoficiální cestou Trumanovu administrativu o ochranu.

Sporná záležitost byla diskutována i na moskevské konferenci Rady ministrů zahraničních věcí v prosinci 1945. Přípravné sovětské dokumenty dokládají Molotovův konfrontační záměr, kdy měl spojit otázku odchodu sovětských vojsk z Íránu s odsunem britských jednotek z Řecka a amerických z Číny. Nakonec zůstalo pouze u nezávazné výměny názorů, jelikož státní tajemník J. Byrnes měl zájem na širší dohodě s Moskvou v otázkách Dálného východu a Balkánu a v íránském problému se příliš neangažoval. Britové zůstali se svou snahou o otevření celé kauzy izolování a Molotov Bevinovi kategoriicky oznámil, že Rudá armáda se k 3. březnu 1946 z íránského území nestáhne. Sovětský ministr zahraničí také dosáhl absence jakékoli zmínky o Íránu v závěrečném komunikačním konferenci.

Moskevský pat uvolnil Teheránu ruce a ten 4. ledna 1946 předložil svou stížnost Radě bezpečnosti OSN. Mezitím se změnil přístup Spojených států.

Byrnesova snaha o kompromis s Moskvou byla Trumanem odmítnuta. V kritice-
kém a emotivně laděném dopisu státnímu tajemníkovi z ledna 1946 prezident
mj. napsal: „V Postupimi jsme byli postaveni před hotovou skutečnost a pod-
tíhou okolností téměř donuceni souhlasit jak s ruskou okupací Východního
Pruska, tak s polskou okupací části Německa na východ od řeky Odry. V té
době jsme měli starost o vstup Ruska do války s Japonskem. Později jsme ale
poznali, že jsme zle Rusko nepořítbovali, a že nám Rusové od té doby neu-
poznali, že jsme zle Rusko nepořítbovali, a že nám Rusové od té doby neu-
stále působí hlavní starosti... Nemám sebemenší pochybnosti o tom, že Rusko
zamýšlí vpadnout do Turecka a zmocnit se tak průlivu z Černého do
Středozemního moře. Do té doby, dokud Rusko nenarazí na železnou pěst
a silně výrazně, bude nazrávat nová válka. Nemyslím, že musíme uzavírat další
kompromisy. Je třeba, abychom odmítali uznat Rumunsko a Bulharsko do té
doby, dokud se nepodřídí našim požadavkům, musíme nedvojnásobně vyjádřit
své stanovisko k iránské otázce, jsme povinni dále trvat na zmezinárodnění
Klejského průplavu, rýnsko-dunajské vodní cesty a černomořských průlivů
a musíme také udržet plnou kontrolu nad Japonskem a Tichým oceánem. Je
třeba, abychom postavili na nohy Čínu a abychom tam vytvořili silnou ústřední
vládu. Totéž musíme udělat s Koreou. Potom budeme muset přinutit Rusko,
aby splatilo půjčky získané na základe Zákona o půjčce a pronájmu. Přestal jsem
se mazlit se Sověty...“

V prvních týdnech roku 1946 byla také ve Státním departementu dokončena
geopolitická studie, která akcentovala sovětské pronikání na jih do strategicky
významných oblastí Středozemí a Perského zálivu. Sovětský tlak vůči Turecku
a krize v Íránu byly charakterizovány jako finální pokusy o prolomení posled-
ních bariér na přístupových cestách k teplým mořím.

Vzhledem k těmto skutečnostem začaly Spojené státy vážně uvažovat o pře-
hodnocení svého dosud ne zcela vyhraněného vztahu k celé oblasti Středozemí
a Blízkého východu. Jistou roli přirozeně sehrálo i vědomí mocenského osla-
bení Velké Británie, která do druhé světové války byla garantem stability zmi-
něného regionu. Prvním výsledným efektem byla severoamerická podpora
iránské stížnosti na fóru OSN.

Internacionalizace blízkovýchodní krize komplikovala sovětské anexionis-
tické plány. Moskva se snažila o její utlumení a navrácení do roviny bilaterál-
ních vztahů a nakonec - při zvažování všech svých priorit - se iránských ambicí
vzdala. Na sklonku ledna 1946 byly obnoveny dvoustanné rozhovory
o odchodu Rudé armády, situaci v iránském Ázerbájdžánu a posléze i o ropné
koncesi. Ta se také stala příčinou nového sporu. Jestliže v předchozích dvou
otázkách byl Stalin ochoten ustoupit, tak ve třetím diskutovaném problému -
zcela v duchu koncepce bezpečných hranic a nárazníkových pásem - rozhodně

odmítl přítomnost amerických či britských těžebních společností v severním
Íránu. Premiér Ahmed Kawan nakonec souhlasil s tím, že sovětský odchod
a distancce od separatistického hnutí budou honorovány iránským souhlasem se
sovětskými požadavky ohledně ropné koncese. Přes peripetie iránské krize -
25. března se spornou záležitostí začala zabývat Rada bezpečnosti OSN - bylo
4. dubna dosaženo dohody. Formou výměny oficiálních dopisů mezi
Kawamem a novým sovětským titulářem v Teheránu Sadčikovem byl potvrzen
jak termín odchodu Rudé armády, tak vytvoření smíšené iránsko-sovětské
ropné společnosti. Dne 9. května 1946 opustila Írán poslední jednotka Rudé
armády a separatistická aktivita v iránském Ázerbájdžánu byla vládními silami
utopena v krvi. Faktický rozsudek smrti se týkal i strany Tude. O rok později
madžlis odmítl ratifikovat dohodu o ustavení iránsko-sovětské těžební společ-
nosti a Moskva reagovala masivní podporou národního hnutí v iránském
Kurdistánu.

Stalinův ústup v iránské otázce byl motivován snahou nekomplikovat evrop-
ské problémy mnohostrannou sovětskou angažovaností v jiných částech světa.
Pro „hospodářovo“ imperiální myšlení bylo však charakteristické, že i po druhé
světové válce pokládal za svého dominantního protivníka na Blízkém východě
Velkou Británii a neposílel vzestup mocenského zájmu Spojených států
o celou tuto oblast.

Fulton

V září 1945 se v Londýně sešla první schůze Rady ministrů zahraničních
věcí. Měla se zabývat přípravou mírových smluv se satelity hitlerovského
Německa. Shody bylo dosaženo pouze v některých bodech o Itálii, jinak
jednání skončilo totálním neúspěchem. Molotov neúnavně předkládal problém
sovětské přítomnosti ve Středozemí a v této souvislosti požadoval udělení
mandátu nad italskými koloniemi v severní Africe. Byrnes s Bevinem zpo-
chybnili sovětskou politiku v Rumunsku a Bulharsku a otevřeně deklarovali
neochotu svých vlád uzavřít s tamními administrativami mírové smlouvy.
Sporné body se nepodařilo rozřešit a konference se rozešla s minimálními
výsledky. John Foster Dulles, který se londýnského jednání zúčastnil jako
Byrnesův poradce, komentoval konferenční finále jedinou větou: „V tomto
momentu se zrodila naše poválečná politika no appeasementu.“

Další schůzka Rady se uskutečnila v prosinci 1945 v Moskvě. Stalinovi zále-
želo na překonání mrtvého bodu v balkánských záležitostech, proto vytvořil
v Kremle zdánlivě přátelské a otevřené prostředí, jemuž do značné míry
podlehl J. Byrnes. Moskevská porada opět jednala o přípravě mírových smluv

a potvrdila v tomto ohledu předchozí závěry z Postupimi. Pro Japonsko byla vytvořena Dálnévýchodní komise, která dostala za úkol formulovat obecné zásady pro mírovou smlouvu s Tokiem. V dlitřích otázkách bylo rozhodnuto vytvořit předpoklady pro nezávislost Koreje, závazně jednat o odchodu všech spojeneckých jednotek z Číny, pomoci rumunskému králi Michalovi překonat krizi a rozšířením politického spektra o zástupce občanských stran přiblížit datum skutečné svobodných voleb. Obdobného postupu mělo být použito i v Bulharsku, přičemž se západní velmoci zavázaly, že po splnění těchto dvou požadavků obě balkánské vlády uznají.

Moskevský výsledek byl úspěchem Sovětského svazu, ale Trumanovo odmítnutí Byrnesovy vstřícnosti minimalizovalo možné obnovení velmocenského dialogu, zvláště když souběžně kulminovala iránská krize a Stalin se netajil ani svou skepsi vůči platnosti procentové dohody o Řecku.

Již v září 1945 schválil Sbor náčelníků štábů důležité memorandum o vojenské strategii USA v poválečném období. Dokument vycházel z monopolu atomové zbraně, přičemž za potenciálního protivníka byl označen Sovětský svaz, kterému měl být zasazen preventivní jaderný úder. Detailní variantu prvního útoku rozvíjel tzv. plán „Charioteer“. Jeho obrysy nezůstaly utajeny před sovětskou rozvědkou a nebezpečí jaderného přeřadu posílilo již existující Stalinovo přesvědčení o nadcházejícím konfliktu se západním světem. Jeho projevy z 9. února 1946, v němž osřtě napadl obě anglosaské mocnosti, signalizoval návrat k mentalitě obklíčené pevnosti se syndromem stálého nepřítel: „Dříve nebo později přijde nová válka.“ Nesmělé náznaky politického a kulturního liberalismu byly odplaveny novou vlnou represí. Potenciálními protivníky se stali i váleční vítězové, kteří byli v průběhu posledních vojenských operací na německém, rakouském či československém území skutečně zaskočení evropskou civilizací.

V této politické situaci silně zapůsobilo vystoupení Winstona Churchilla v severoamerickém Fultonu. Byvalý britský premiér přijal nabídku Westminister College na udělení čestného doktorátu. Datum slavnostního aktu bylo stanoveno na 5. března 1946 a Churchill ještě před přeletem do Fultonu ve státě Missouri konzultoval s Trumanem obsah svého promočního projevu. Sir Winston v brilantní kaskádě slov obvinil Sovětský svaz z totalitarního projevu. Vřešování se do vnitřních záležitostí států ve střední a jihovýchodní Evropě: „Od Štětina na Balu po Terst na Jadranu byla napřič celým kontinentem spušřena železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapeřř, Bělehrad, Bukureřř a Sofie, všechna tato slavná města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou, a všechna jsou vystavena

nejen řě ří oně formě sovětského vřivnu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí mřře ovládnání z Moskvy. Jediné Atény - Řecko se vřř svou nehybnoucí slávou - si mohou svobodně zvolit vlastní budoucnost pod dohledem britských, amerických a francouzských pozorovatelů. Polské vláde ovládané Ruskem se dostalo povzbuzení, aby se neopřávněně zmocnila značných území a práve probřřná masové vyhánění Němců v nepředstavitelném a katastrofálním měřřtku. Komunistické strany, které byly v řěchto východoevropských zemích velice malé, získaly postavení a moc zdaleka přesahující počet jejich řlenů, a všechny se ze všech sil snaží prosadit totalitní vládu. Těmřř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde, s výjimkou Československa, neexistuje skutečná demokracie...“

Churchill dále vyzval Spojené státy a Velkou Británii k vytvoření pevného svazku, schopného čelit sovětské hrozbě. „Po tom všem, co jsem za války viděl u našich přátel Rusů, jsem přesvědčen, že nic neobdivuji více než sílu a nic nerespektuji méně než vojenskou slabost...“ Churchillův apel rezonoval v množství konkrétních akcí, ale především bylo důležité, že zcela souzně s názory, které se začaly prosazovat v severoamerickém prostředí.

George F. Kennan působil od roku 1944 na severoamerickém velvyslanectví v Moskvě a po návratu dosavadního tituláře A. Harrimana do Washingtonu přeřval na počátku roku 1946 vedení celé diplomatické mise. Na tehdejší světové dění nahlížel očima předního znalce ruské a sovětské historie. Již jeho první skeptické zprávy o budoucnosti americko-sovětských vřahů byly Rooseveltovou administrativou přehlžřeny a varovné memorandum o mocenském vzestupu Moskvy z kvěřna 1945 zůřstalo také bez náležitěho ohlasu. Zásadní změny dosáhl až svou kritickou analýzou sovětské politiky z 22. února 1946. V depeřři o 8 000 slovech, které zaplnily necelých řestnáct stránek strojopisu, Kennan především konstatoval, že trvalým cílem světového komunistického hnutí je i nadále konečná porážka kapitalistického systému, přičemž sovětská zahraniční politika je směřřící komunistické ideologie a tradičního carského imperialismu. „V tomto dogmatu s jeho základem altruismem nalezi zřřduvodnění svého instinktivního strachu z vřřjšího světa a zřřduvodnění diktaury, bez níž by nevěděli jak vládnout, krutosti, které se neodvážili nespáchat, a oběti, které považovali za nezbytné vyřřadovat. Ve jměnu marxismu zhavili své metody a taktiku veřřkerých etických hodnot. Dnes její nemořřou odhodit. Je to řřkový list jejich morální a intelektuální vřřrohodnosti. Bez něj by stáli před dějinami přřnejlepřřím jako poslední z dlouhé řřady krutých a rozhazovačných ruských vládařř, kteří neúnavně hnali svoji zemi ke stále vřřší vojenské moci, aby zajistili vřřjší bezpečnost svých vřřitně slabých režimů...“

Spojené státy by proto neměly dřřvěřřovat proklamované tezi o možnosti

mirového soužití, neboť Rusko „zamýšlí zničit harmonii naší společnosti“. Dale Kennan v „dlouhém telegramu“ zdůraznil nejen význam „hlubokého a mohutného proudu ruského nacionalismu“, ale i nesporné subverzivní vlivy bolševické ideologie v hospodářsky a politicky labilních státech. Při globálním charakteru sovětské expanze je jediným účinným prostředkem obrany energetická protisíla, cílevědomě uplatňovaná v „celé řadě zeměpisných a politických bodů“. Nesmí zde však být „hysterie, hrozby, výbuchy, ani zbytečná gesta povrchní tvrdosti, neboť Kreml je si plně vědom toho, že v politice není ztráta trpělivosti a sebekontroly projevem síly“.

Ve Státním departementu byl pozorně studován i další Kennanův elaborát „Spojené státy a Rusko“, v jehož závěru byla opakována základní myšlenka předchozího dokumentu: „Hlavním posláním americké politiky vůči SSSR musí být dlouhodobé, trpělivé, ale tvrdé a rozhodné zadržování ruských expanzivních tendencí“.

V kryształicky čisté podobě byla Kennanova politická filozofie formulována ve známém článku „Příčiny sovětského chování“, který pod šifrou X publikoval v létě roku 1947 časopis Foreign Affairs. Autor opět vyzval Spojené státy, aby „maximálně vystupňovaly zatížení, které bude znesnadňovat sovětskou politiku, aby vnucovaly Kremli mnohem větší umírněnost a opatrnost, než je vjeví v posledních letech. Tak mohou být podpořeny tendence, které nakonec povedou buď ke zhroutení, nebo k postupnému rozmělnění sovětské moci.“ V této souvislosti Kennan upozornil i na destabilizující vliv očekávaného zápasu o Stalinovo dědictví.

Tyto úvahy se posléze staly východiskem při tvorbě nové koncepce americké zahraniční politiky - doktríny zadržování komunismu. První odezvu na „dlouhý telegram“ obsahovalo memorandum vysokého úředníka Státního departementu H. Freemana Mathewse z 1. dubna 1946, které zdůrazňovalo význam vojenské síly Spojených států a jejich schopnosti účinně čelit sovětskému mocenskému tlaku v různých částech světa. Autor dokumentu zařadil mezi ohrožené oblasti Skandinávií, střední a východní Evropu, Balkán, Turecko, Írán, Afghánistán a severní Čínu.

Ve shodném duchu vyznělo i memorandum blízkého Trumanova spolupracovníka Clarka Clifforda z 24. září 1946. Jeho leitmotivem bylo opakované zdůraznění globální odpovědnosti Spojených států za bezpečnost všech „demokratických států, které jsou jakýmkoli způsobem ohroženy, nebo kterým hrozí SSSR“.

V politické praxi byl tzv. svobodný svět konfrontován s imperiální výzvou Sovětského svazu. Stalin skutečně spoléhal na ničivou sílu poválečné hospodářské krize, která měla podle jeho představ vytvořit prostor pro ofenzívu revo-

luční levice. Spojené státy se oprávněně obávaly sociálních a politických změn ve střední a jihovýchodní Evropě, v Asii a v neposlední řadě i v západní Evropě, kde stoupla křivka prudkých srážek mezi státní mocí a pracujícími.

Průsečíkem oboustranného střetu zájmu se stalo Německo. Stalínovu záměru začlenit poraženou zemi jako celek do sovětské sféry vlivu čelila Trumanova vláda zásadní proměnou své dosavadní okupační politiky. Předně se rozhodla obnovit na demokratických základech německou občanskou společnost a s její pomocí budovat nový stát. Proto také přijala nabídku Velké Británie na sloučení americké a britské okupační zóny. Bizónie se stala skutečností 1. ledna 1947. Státní tajemník J. Byrnes v projevu ve Stuttgartu 6. září 1946 podpořil ideu politické a hospodářské obnovy Německa a zdůraznil i aktivní zájem USA na dění v západní Evropě. Sovětské vedení tehdy zcela mylně předpokládalo, že Američané se po skončení války vrátí k tradičnímu izolacionismu.

Mírové smlouvy se satelity hitlerovského Německa

Devátá kapitola závěrečného protokolu Postupimské konference obsahovala mj. i požadavek urychleného uzavření mírových smluv s bývalými spojenci hitlerovského Německa, tj. s Itálií, Finskem, Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem. Příprava smluv byla svěřena nově vytvořené Radě ministrů zahraničních věcí, složené ze zástupců velmocí antifašistické koalice. První zasedání Rady se uskutečnilo ve dnech 11. září až 2. října 1945 v Londýně a skončilo totálním neúspěchem. Na sklonku října však J. V. Stalin navrhl uskutečnit další setkání Rady, které by se mělo pokusit nalézt východisko z patové situace. Rada se skutečně sešla v druhé polovině prosince 1946 v Moskvě a dospěla mj. ke shodě v procedurálních otázkách přípravy mírových smluv. První návrhy textu měly pro každou poraženou zemi vypracovat mocnosti, které podepsaly příměří. Po projednání v Radě měl být celý soubor mírových smluv předložen konferenci zemí, které se aktivně podílely na porážce států Osy. Konečnou redakcí byla opět pověřena Rada ministrů, ale finální podpis byl již záležitostí široké válečné koalice. Tento poměrně složitý postup byl výrazem kompromisu mezi sovětským přáním, aby zásadní rozhodnutí byla v rukou mocností, a britsko-americkým přáním uchovat formální princip mírové konference. Vedle sovětské obavy z přehlasování zde působila i tradiční Stalínova nedůvěra vůči veřejné diplomacii a jeho zjevná slabost pro „koncert velmocí“ ve stylu poslední třetiny 19. století.

Původní datum zahájení mírové konference bylo stanoveno na 1. května 1946, ale škála sporných otázek si vynutila odklad a další zasedání Rady ministrů zahraničních věcí v dubnu 1946 v Paříži. Mezitím se zkomplikovala mezi-

národní situace. Churchillův projev ve Fultonu o nebezpečí sovětské mocenské ofenzivy korespondoval s vývojem poměrů na Balkáně a ve střední Evropě. Kolem přípravy mírových smluv krystalizovaly specifické okruhy sporů - italsko-jugoslávská hranice a problém Terstu, budoucnost italských kolonií, výše a rozdělení reparací.

Jugoslávsko-italský spor o Terst a přílehlou Julskou krajinu se datoval od konce první světové války, kdy celá tato oblast připadla Itálii. Jihoslované vystoupili s požadavkem revize této skutečnosti již v roce 1943 a byli odhodláni prosadit své nároky vojenskou silou. V noci na 1. května 1945 jugoslávská armáda za cenu velkých ztrát obsadila Terst a téměř současně se v přístavu vylodila novozélandská divize. Velká Británie rozhodně odmítla Třetový územní nároky a prudká mezinárodní krize byla částečně utlumena kompromisní dohodou z 9. června 1945, která rozdělila sporné teritorium na dvě zóny. Pod britsko-americkou kontrolu v tzv. zóně A přecházela západní část Gorice včetně Terstu a Pulj. Zónu B, která zahrnovala prakticky celé území Istriie, kontrolovala Jugoslávie. Do 12. června většina jejích jednotek opustila zónu A, ale napětí podél demarkační linie nepolevilo, zvláště když Itálie trvala na obnovení své suverenity v celé oblasti Istriie a v hranicích z roku 1937.

Na londýnské konferenci Rady ministrů zahraničních věcí navrhl V. M. Molotov stanovit novou hraniční čáru na základě etnického principu, přičemž Terst si měl podržet charakter svobodného přístavu pod mezinárodní správou. Sovětské stanovisko vycházelo vsuňic Bělehradu a jeho argumentací o převaze slovinského a chorvatského obyvatelstva v Julské krajině. Vyslaná komise expertů se však v březnu 1946 neshodla na jednoznačném závěru a předložila Radě ministrů různá alternativní řešení. Sovětská delegace navrhla postupit celou oblast i s Terstem Jugoslávii, kdežto západní odborníci se shodli v názoru na oddělení Terstu od Julské krajiny, ale rozeházeli se v detailech jejího rozdělení. Sporný problém se tak vrátil do kompetence Rady ministrů a následně i mírové konference. Východiskem dalšího jednání se stalo francouzské určení hraniční linie, které pro Terst stanovilo časově omezený mezinárodní režim pod kontrolou OSN.

Po pádu Itálie se její severoafrické kolonie Kyrenaika a Tripolis ocitly v mocenském vakuu. Antihitlerovská koalice zaujala vůči tamnímu emancipačnímu hnutí skeptický postoj a spíše se přikláněla k myšlence svěřeneckví. Problém spočíval v určení poručníka. Molotov šokoval londýnskou konferenci Rady ministrů sovětským zájmem o Tripolsko a jednání o osudu italských držav vytvořilo další třetí plochu mezi Východem a Západem. Stalinova snaha o kontrolu Středomoří navazovala na tradiční úsilí Ruského impéria o zabezpečení Úžin a Černého moře. Současně této strategické koncepcce byla sovětská

vojenská přítomnost na Jadranu a zvýšený zájem Kremle o vnitropolitické dění v Řecku.

Diskuse o italských koloniích pak pokračovala na pařížské schůzce Rady. E. Bevin navrhl sjednocení Kyrenaiky a Tripolska, přičemž budoucí stáť měl být začleněn do orbity Britského společenství. Sovětská delegace ustoupila od původního nároku na Tripolsko a předložila projekt kolektivního poručnictví velmoci s účastí zástupců domácích politické reprezentace. Také Spojené státy se vyslovily pro princip mezinárodního svěřeneckví. Naproti tomu Francie prosazovala obnovení italské správy. Výsledný kompromis pro konferenční plénum obsahoval tezi o časově ohraničeném poručnictví Itálie. Pokud by se čtýři velmoci ve vymezené roční lhůtě neshodly na finálním řešení, měla o statutu italských kolonií rozhodnout OSN.

Relativní shoda vláda v otázce finančních nároků vůči Finsku, Maďarsku a Rumunsku. Výše reparací byla předběžně stanovena již v dohodách o příměří. Rumunsko a Finsko měly Sovětskému svazu zaplatit po 300 milionech dolarů, o stejně vysoký maďarský závazek se Moskva dělila s Československem a Jugoslávii. Západní mocnosti však nesouhlasily se sovětskou pohledávkou vůči Itálii. Čáskta 100 milionů dolarů v běžné produkci byla Byrnesem kvalifikována jako nereálná. Sověty nakonec podpořila Francie a výsledné rozhodnutí akceptovalo původní nárok.

První kolo pařížského zasedání Rady ministrů zahraničních věcí skončilo 16. května 1946. Druhá fáze jednání byla zahájena o měsíc později. Sověti mezitím zvolili zdržovací taktiku - zřejmě se domnívali, že jejich pozice ve východní Evropě nejsou ještě dostatečně stabilizované - a pokusili se oddálit přípravovanou mírovou konferenci. Američané naproti tomu trvali na brzkém svolání pléna a na urychleném vypracování definitivního textu mírových smluv.

V atmosféře začínající studené války byly zpochybněny předchozí dohody, zvláště v otázce statutu Terstu, italských reparací a jednacního řádu konference. Francouzská snaha o zmírnění konfliktů byla korunována úspěchem až na uzavřené schůzi Rady 4. července, kde bylo dosaženo konsensu o svolání konference 21 států ještě v závěru téhož měsíce.

V pondělí 29. července 1946 byla v Paříži zahájena mírová konference spojenecké koalice. Mezinárodní klima bylo již zasaženo korozí Velké trojky a obnažením většiny neuralgických bodů světové politiky. Tvář v tvář skutečně i potenciální sovětské mocenské a ideologické ofenzivě revidovala Trumanova administrativa Rooseveltovu koncepci poválečné spolupráce s Moskvou. Symptomem změny byl mj. Byrnesův zářijový projev ve Stuttgartu o nutnosti silného Německa či vystoupení amerického ministra obchodu H. Wallaceho, který v otevřeném dopise z 23. července 1946 varoval Trumana před

konfrontaci se Sovětským svazem. Jaderný roznět nad pacifickým atolem Bikini v předvečer konference byl však již jednoznačnou demonstrací vojenské síly Spojených států.

V této situaci se v průběhu více než dvouměsíčního jednání opět oživily všechny předchozí spory, především o statut Terstu a dále o výši italských reparací. Vytrhli se však i další konflikty. Řecká vláda vznesla územní nároky vůči Bulharsku a Albánii, diskutovalo se o transferu maďarské menšiny z Československa, zazněl i požadavek revize sovětsko-finské hranice. Moskvu zneklidňovaly i severoamerické pokusy o hospodářskou penetraci do Podunají.

Společným jmenovatelem mnoha prudkých střetů byla však sovětská snaha o přeměnu konferenčního pléna v pouhé auditorium souhlasu s rozhodnutími mocenské špičky. Tuto skutečnost vysítl v jednom ze svých vystoupení J. F. Byrnes: „Od Postupimské konference jsme se na každém kroku setkávali se sovětským rozhodnutím omezit pokud možná co nejvíce účast celé řady států na tvorbě mírových smluv. V Londýně chtěl sovětský delegát vyloučit Francii a Čínu a v Moskvě zase sovětská vláda uslovně bojovala o to, aby počet vlád pozvaných na mírovou konferenci byl co nejmenší. Poté se zápas přenesl na otázku kompetencí našeho shromáždění a vyvrcholil nyní v pokusu konat v rámci konference zvláštní porady Rady ministrů zahraničních věcí, jež by potom diktovala svá řešení.“

S postupem času se podařilo mnohé spory utlumit, byl za cenu určitých ústupků ze strany západních mocností. Jejich snaha o uzavření přijatelného kompromisu byla motivována představou brzkého podpisu mírových smluv a následného odchodu sovětské armády z Maďarska, Rumunska a Bulharska. Pařížská mírová konference skončila v podvečer 15. října 1946 a její obsáhlá doporučení projednala Rada ministrů zahraničních věcí na schůzce v New Yorku na sklonku roku. Slavnostní podpis mírových smluv všemi účastníky konference se uskutečnil 10. února 1947. Po ratifikaci vládami velmocí vstoupily smlouvy v platnost o půlnoci na 15. září 1947.

Všechny mírové smlouvy obsahovaly články o zákazu fašistických stran a rasistické či válečné propagandy. Někdejší spojenci nacistického Německa byli povinováni zabezpečit svým občanům základní lidská práva. Vojenské závazky omezovaly počty ozbrojených sil a celková výše reparačních povinností činila 1 miliardu 230 milionů dolarů, z toho více než polovina měla připadnout Sovětskému svazu. Lietera vojenských a reparačních paragrafů však ztratila v procesu rozdělení Evropy svou platnost. Jediným státem, který zaplatil reparace do posledního centu, bylo Finsko.

Náproti tomu přijaté územní změny se staly součástí poválečného uspořádání Evropy. Finsko-sovětská hranice zabezpečila Moskvě držení Karelské šje.

SSSR navíc získal strategicky významnou oblast Pečengy při hranicích s Norskem a pronájem námořní základny v Porkkala Udd (roku 1955 se Sovětský svaz vzdal nájmů a počátkem roku 1956 základnu opustil).

Mírová smlouva s Bulharskem potvrdila hranice z 1. ledna 1941, včetně zisku jižní Dobruže z roku 1940. Hraniční linie Maďarska byly stanoveny k 1. lednu 1938, s výjimkou malé územní revize ve prospěch Československa v okolí Bratislavy. V této souvislosti konference odmítla československý požadavek na odsun maďarské menšiny z jižního Slovenska.

Smlouva s Bukureští anulovala rozhodnutí vídeňské arbitráže z roku 1940 o rozdělení Sedmihradska a vrátila celé území Rumunsku. Pozdější perzekuce tamního maďarského obyvatelstva rumunskými orgány vytvořila v Sedmihradsku trvalou oblast národnostního napětí. Smlouva dále potvrdila sovětskou anexi Bessarábie a Bukoviny.

Itálie odstoupila Jugoslávii východní část Julské krajiny, většímu Istrijského poloostrova, Rijeku a Zadar s přilehlými ostrovy. Dodekanéský archipelag připadl Řecku. Malé změny se týkaly i italsko-francouzské hranice. Přístav Terst získal statut svobodného města pod ochranou OSN. V polovině padesátých let byl připojen k Itálii.

Byvalé italské kolonie připadly pod správu Spojených národů. Libye získala nezávislost na sklonku roku 1951. V téže roce se Eritrea stala spornou součástí Etiopie. V červenci 1960 se někdejší Italské Somálsko sjednotilo s Britským Somálskem. Vznikla nezávislá Somálská republika.

Soubor pařížských mírových smluv byl jedním z posledních výsledků doznívající spolupráce vítěznych mocností antifašistické koalice. Západ však přecevněl následné možnosti demokratického vývoje v sovětské zájmové sféře, tj. v Maďarsku, Rumunsku a v Bulharsku. Studená válka potom znemožnila realizaci hlavního úkolu - uzavření mírové smlouvy s Německem.

Občanská válka v Řecku

Po vojenské porážce královského režimu v dubnu 1941 a rozdělení země mezi státy Osy, ustavila řecká levice Národné osvobozeneckou frontu - EAM, která se postavila do čela ozbrojeného boje proti okupantům. Fronta seskupovala komunisty, socialisty, agrárníky a tzv. Svaz lidové demokracie. Pod jejím politickým vedením se zformovala Národné osvobozenecká armáda Řecka - ELAS. Antifašisticky orientovaná buržoazie vytvořila v říjnu 1941 vlastní odbojovou organizaci - Národné republikánskou řeckou ligu - EDES. V průběhu válečných let převzala EAM/ELAS vojenskou iniciativu a posléze kontrolovala téměř jednu třetinu řeckého území. V březnu 1944 inspirovala

založení Politického výboru národního osvobození, který plnil funkci prozatímní vlády. Tyto skutečnosti prokázaly nespornou sílu levice, jejíž zápas za národní osvobození přerušil - obdobně jako v Jugoslávii - v sociální revoluci. EAM však byla pod tlakem Moskvy, která pokládala Řecko za britskou zájmovou sféru, a tak levice v tzv. libanonských dohodách z května 1944 souhlasila s menšinovým postavením v Papandreově vládě národní jednoty. V obdobném duchu vyzněla i zářijová jednání v italské Casertě, která začlenila jednotky ELAS do nové řecké armády budované pod britským dohledem. Výsledný kompromis byl úspěchem občanského odboje. Procentová dohoda mezi Stalinem a Churchilllem jednoznačně potvrdila geopolitickou konstantu britského interese o celou oblast Egejského moře. V polovině října 1944 se vrátila do Athén Papandreova vláda a zanedlouho vydala dekret o rozpuštění ELAS. Levicoví ministři proti tomuto rozhodnutí protestovali a podali demisi. Politická krize vyústila v ozbrojený boj mezi příslušníky ELAS a britskými oddíly. Prosincovou bitvu o hlavní město rozhodl až příchod dalších dvou britských divízi z italské fronty. Po osobní intervenci W. Churchilla EAM souhlasila se stažením svých jednotek z Athén. ELAS však i nadále kontrolovala asi dvě třetiny řeckého teritoria. Tečkou za předchozími událostmi byla tzv. dohoda ve Varkize z 12. února 1945, kdy zástupci EAM podepsali závazek o odzbrojení a rozpuštění armády ELAS. Nepřímá podpora Moskvy britskému zároku v Athénách předurčila i výsledek jednání ve Varkize, kdy řečtí komunisté museli respektovat Stalinovo rozhodnutí.

Situace se však změnila v létě roku 1945. Přístup anglosaských spojenců k vnitropolitickému dění v Bulharsku a v Rumunsku byl podle Kremenu v rozporu s procentovou dohodou a Stalin se rozhodl pro odvetnou akci v Řecku. Tamní komunistické straně byly uvolněny ruce a její síjezd v říjnu 1945 rozhodl o nutnosti ozbrojené sebeobraně vůči Sofuisově vládě. V únoru 1946 přijalo plénum ÚV KSR rozhodnutí o bojkoitu nadcházejících parlamentních voleb a rozhodlo o zahájení ozbrojeného boje. V březnových volbách získala monarchistická Lidová strana větší hlasů a její předák Konstantinos Tsaldaris (1884-1970) vytvořil v dubnu 1946 čisté pravcový kabinet. V září byla v Řecku obnovena monarchie a do Athén se vrátil král Jiří II. (1890-1947). Po jeho smrti nastoupil na trůn Pavel I. (1901-1964). Politická polarizace dosáhla vrcholu a četné místní střáčky gradovaly v občanskou válku. Za její skutečný začátek je pokládán útok skupiny levicových partyzánů na policejní stanici ve vesnici Litochoron na úbočí Olympu dne 30. března 1946. Konflikt trval do října 1949 a lze jej rozdělit na dvě období, kdy výrazným mezníkem bylo září 1947.

Na podzim roku 1946 byly jednotlivé partyzánské oddíly sjednoceny

v Demokratickou armádu Řecka, jejímž jádrem byli bývalí příslušníci ELAS. Velení převzal člen ÚV KSR Markos Vafiadis (1906-1992) - generál Markos. Partyzáni měli zázemí v Albánii, Jugoslávii a v Bulharsku. První větší boje svedli v horách severního Řecka a na Peloponésu.

Velká Británie, která se v zimě 1946-1947 hospodářsky zhroutila, přerušila podporu královskému režimu a v únoru 1947 požádala o pomoc Spojené státy. Vyhlášení Trumanovy doktriny znamenalo nejen otevřenou pomoc řecké monarchii, ale i přímou intervenci Spojených států v občanské válce. S pomocí amerických důstojníků byla také připravena operace Terminus, která sledovala vytláčení partyzánských jednotek ze středního a severního Řecka. Akce skončila totálním neúspěchem. Partyzáni naopak přešli v červenci 1947 do protitoku a obsadili značnou část území v pohoří Grammos. Na základě tohoto úspěchu rozhodlo zářijové plénum ÚV KSR o svedení rozhodujícího střetu v pohoří Pindos. Souběžně měla být v severním Řecku budována základna nového státu sovětského typu. O vánocích roku 1947 sestavil Markos Vafiadis prozatímní vládu. Monarchie reagovala vyhlášením totální války vůči celé levici. V čele americko-řeckého velení stanul generál James van Fleet. Královské jednotky byly posílěny a vyzbrojeny těžkou technikou.

V lednu 1948 „Demokratická armáda“ koncentrovala své síly v prostoru Grammos - Vrsi v západní Makedonii a uvolnila severní Peloponésu. V červnu zahájili královští rozsáhlou ofenzívu v pohoří Grammos. Komunisté nápor odrazili, stáhli se do Albánie a přešli přes její území do oblasti Vrsi, kde pokračovali v útoku na Florinu. V této době se však ve vedení KS Řecka negativně odrazily spory uvnitř mezinárodního dělnického hnutí. Ústřední výbor se rozdělil na dvě skupiny s odlišným názorem na další zaměření zápasu. Zatímco Markos Vafiadis byl pro pokračování taktiky partyzánského boje, generální tajemník strany Nikos Zachariadis (1903-1973) prosazoval přechod k formám pravidelné války, tj. především k útokům na města. Zachariadis - s podporou Stalina - prosadil své stanovisko, aniž by přihlédl k reálné situaci - k celkové únavě obyvatelstva a i ke stále rostoucí převaze královské armády. Komunistické jednotky útočily na města, na krátký čas obsadily několik sídlišek v severním Řecku, ale výsledný efekt byl minimální. Markos Vafiadis poté v únoru 1949 rezignoval ze všech svých funkcí a do čela prozatímní vlády byl postaven Dimitros Partsalides. Mezitím rojalistické zcela ovládli Peloponés, Rumélii, Thessálii a střední Makedonii.

V polovině července zaútočili generál Alexandros Pappagos s pěti divizemi na Vrsi a Grammos. „Demokratická armáda“ vzdorovala mnohonásobně převaze do konce srpna. Poté část jejích jednotek ustoupila do Albánie a 9. října 1949 prozatímní vláda zastavila boje. O vítězství monarchie rozhodla mj. i sovětsko-

jugoslávská roztržka, kdy Bělehrad na konci roku 1948 zastavil podporu řecké levici. Její diaspora výrazně poznamenala poválečnou dekádu. Neúspěch řecké levice byl sice zastíněn vítězstvím komunistů v čínské občanské válce, ale jiho-východní křídlo sovětského bloku bylo na dlouhou dobu oslabeno definitivní ztrátou Řecka a jugoslávským vzdorem.

XV. Trumanova doktrína a Marshallův plán

Katalyzátorem poválečného dění se staly turecká a řecká krize, které inspirovaly vyhlášení Trumanovy doktríny. Ve východním Středomoří se střetla Stalinova koncepce bezpečnosti s úsilím Londýna o udržení mocenského vlivu v této části světa. V nových podmínkách byly aktualizovány jak tradiční ruský zájem o kontrolu Bosporu a Dardanel, tak i leitíá britská snaha o zajištění impériálních komunikací.

Sovětsko-turecký spor

V meziválečných letech existovaly mezi Ankarou a Moskvou přátelské styky. V roce 1925 byla v Oděse podepsána smlouva o neútočení, arbitráži a dobrém sousedství. Konference ve švýcarském Montreux v červenci 1936 vypracovala nový statut Úžin, který garantoval bezpečnost Turecka a částečně i Sovětského svazu. Přijátá konvence přenesla odpovědnost za obranu Bosporu a Dardanel na Turecko. První stíny se objevily v roce 1939, kdy vláda v Ankaře odmítla sovětskou iniciativu ohledně uzavření dohody o zákazu použití Úžin nečerno-mořskými státy. Po propuknutí válečného konfliktu Turecko vyhlásilo zásadu striktní neutrality, ale nedokázalo zabránit německým lodím v průniku do Černého moře. Churchillovy pokusy o získání aktivní turecké podpory ztroskotaly a teprve v závěru konfliktu vyhlásila Ankara Třetí říši válku. Moskva využila této situace a vystoupila s požadavkem na změnu statutu Úžin. Ostatně Molotov již při své návštěvě Berlína v listopadu 1940 naznačil sovětský zájem o získání vojensko-námořní základny na Bosporu. O tomto problému diskutoval Stalin i s Churchillem v říjnu 1944 a sir Winston, deprimován ztroskotáním svých snah o vytvoření balkánské fronty, souhlasil se změnou konvence z Montreux. Josif Višsationovič kritizoval Turecko i v Jaltě a Molotov na jaře roku 1945 označil sovětsko-tureckou smlouvu z roku 1925 za překonanou. Autoritativní režim Ismeta İnönüho se pokusil o kompromis a nabídl Moskvě uzavření nové spojenecké dohody. Ta ovšem za základní podmínku jakéhokoli jednání označila revizi konvence z Montreux ve smyslu zákazu průjezdu válečných plavidel nečernomořských států Úžinami a společné obrany Bosporu a Dardanel. Souběžně Arménská SSR a Gruzínská SSR vznesly své územní nároky v oblasti Karasu a Ardahanu. Po této odpovědi Ankara svůj návrh stáhla. O Turecku jednala Velká trojka i v Postupimi a Stalin potvrdil sovětský zájem na vybudování válečné základny v Thrákii. Západní spojenci oponovali a snažili se prosadit mezinárodní garance, které by měly zajistit svobodu